

*Дучинська Н.І.,
д.е.н., професор,
завідувач кафедри економічної теорії,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара*

РОЗПОДІЛ ДОХОДІВ: РИНКОВА ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню проблем ринкового розподілу доходів. Піднято питання необхідності поєднання ринкової ефективності та соціальної справедливості, впливу податків на економічну поведінку домашніх господарств. Наголошено на необхідності формування соціальної відповідальності бізнесу при розподілі доходів.

Ключові слова: розподіл доходів, домашні господарства, ефективність розподілу доходів, економічна поведінка платників податків, соціальна справедливість, соціальна відповідальність бізнесу.

Постановка проблеми. Ринок потребує досягнення економічної ефективності у розподілі доходів, не гарантує стабільності в отриманні доходів, що особливо помітно в умовах економічних потрясінь. Разом з тим доходи мають забезпечувати ефективне відтворення робочої сили на фізіологічному і духовному рівнях, що є запорукою стабільності, конкурентоздатності і формування потенціалу економічного зростання економіки. У зв'язку з цим розвиваються перерозподільні та соціальні функції держави, яка може регулювати негативні впливи ринку. Соціальну відповідальність за розподіл доходів у ринковій економіці несе також бізнес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш повно питання розподілу доходів розкрито в роботах вітчизняних вчених Геєця В., Гвелесіані А., Єщенко П., Кизима М., Мандибури В., Пономаренка В., Стожок О., Чухна А., Узунова Ф. та ін. Водночас чимало питань у теорії розподілу доходів залишаються невирішеними. Найчастіше вітчизняні вчені розглядають окремі аспекти формування доходів, насамперед домогосподарств, менше аналізують проблеми факторного розподілу доходів, необхідність поєднання економічної ефективності та соціальної справедливості.

У вітчизняній економічній літературі Мандибурою В. надана увага формуванню реальних доходів населення [1]; Пономаренком В., Кизимом М., Узуновим Ф. – дослідженню рівня життя і реальних доходів [2]; Гвелесіані А. – аналізу диференціації доходів населення [3]; Стожок О. – формуванню і розподілу доходів населення в умовах трансформації економіки [4] тощо.

Мега статті полягає у дослідженні суті ринкового розподілу доходів, можливості поєднання економічної ефективності і соціальної справедливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доходи населення як економічна категорія характеризують «стосунки в суспільстві з приводу привласнення, використання та розподілу створеного продукту. У зв'язку з тим, що головним критерієм соціального розшарування суспільства виступають розмір та джерело доходів, категорія доходів населення відображає економічні зв'язки між членами суспільства з приводу споживання

виробленого продукту за рахунок їх трудової діяльності, використання власності, яка знаходиться в їх розпорядженні, та соціальних трансфертів» [4, с. 5]. Доходи домашніх господарств існують у вигляді заробітної плати найманих робітників, доходів від підприємництва, пенсій, стипендій, виплат по безробіттю та інших соціальних платежів членам сім'ї, доходів від власності у вигляді відсотків та дивідендів тощо. Заробітна плата, рента, прибуток, відсоток розглядають як факторні доходи, що отримані від використання власних факторів виробництва.

Домашні господарства являють собою сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або певній його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. У структурі сукупних доходів у розрахунку на одне домогосподарство у 2014 р. грошові доходи становили 91,2% (89,1% у 2010 р.), у тому числі оплата праці – 48,8%, доходи від підприємницької діяльності – 5,2%, соціальні виплати – 27,0%, доходи від власності – 4,7% [5].

Аналіз статистичних даних за 2010–2014 рр. свідчить про те, що структура сукупних ресурсів домогосподарств суттєво не змінилась. Низький обсяг оплати праці у структурі доходів населення є наслідком низького рівня середньої заробітної плати, який обумовлений диференціацією між рівнями оплати праці у державному та приватному секторах, міжрегіональною та галузевою диференціацією, що гальмує нагромадження людського капіталу [6]. На другому місці (після заробітної плати) у структурі доходів знаходяться соціальні платежі, що є свідченням виконання державою перерозподільної і соціальної функцій, наявності в національній економіці значної частки соціально незахищеного населення.

На перетворення грошових доходів у реальні значний вплив мають податки і обов'язкові платежі (відрахування в Пенсійний фонд та на соціальні потреби). Особливо зменшують доходи домашніх господарств у сучасній економіці комунальні платежі, тарифи на які стрімко зростають. Поточні податки на доходи і майно займають 7,4% (у 2010 р.) та 8,5% (у 2014 р.) у сукупних витратах населення України. Податок на доходи фізичних осіб наповнює доходи бюджету. Так, протягом 2012–2014 рр. надходження від нього до державного бюджету України зросли в 1,8 рази – з 7,02 до 12,65 млрд. грн. Питома вага податку на доходи фізичних осіб у податкових надходженнях державного бюджету становила у 2012 р. 2,6%, у 2013 р. – 2,4%, у 2014 р. – 1,9% [7, с. 143].

Купівельну спроможність грошового доходу відображає реальний наявний дохід, що являє собою кількість товарів і послуг (у вартісному вираженні), яку можна придбати за отриманий номінальний дохід протягом певного періоду. Реальний наявний дохід населення України у розрахунку на одну особу

знизав суттєвих змін: у 2014 р. у відсотках до відповідного періоду 2010 р. він скоротився на 27,5%. За регіонами у відсотках до відповідного періоду попереднього року спостерігались такі значення зазначеного показника: у Вінницькій області – 94,5%, в Івано-Франківській – 89,9%, у Донецькій – 75,9%, у Луганській області – 68,0% [8]. Зазначені обставини викликані військовими діями, масовою міграцією населення, появою економічно неактивних підприємств у регіонах тощо.

Домашні господарства є головними споживачами товарів і послуг, а також власниками виробничих факторів (землі, праці, капіталу, підприємницьких здібностей). Господарства займаються відтворенням робочої сили, що формує її пропозицію на ринку праці в даний час та у майбутньому.

Споживчі сукупні витрати домогосподарств протягом останніх п'яти років не зазнали суттєвих змін. Витрати на продукти харчування становлять незмінно більшу половину усіх видатків (52%), витрати на непродовольчі товари та послуги зросли з 34,9% у 2010 р. до 36,3% у 2014 р. [9]. Частина грошового доходу споживається членами домогосподарств, а інша – зберігається у формі заощаджень або може бути використана як інвестиції.

У кризові періоди витрати домогосподарств на споживання можуть перевищувати надходження доходів. Поширенішою в реальному житті вважається протилежна ситуація, коли розмір щорічних доходів населення перевищує розмір його щорічних видатків, тобто залишається частина грошових коштів, що не витрачається на поточне споживання, сплату податків і формує заощадження домогосподарств. Мотиви до заощадження коштів домогосподарств різноманітні і можуть мати як економічну, так і психологічну, національну, культурну, соціальну складові.

Частина заощаджень домогосподарств може потрапляти в канали прямого (купівля цінних паперів) чи опосередкованого (банківські депозити) фінансування і перетворюватися на інвестиціями. Обидві ці форми фінансування активні, оскільки приймають участь в обороті фінансового ринку і тим самим сприяють розвитку як підприємств, так і економіки в цілому. Крім того, заощадження в активній формі є джерелом додаткового доходу для домашнього господарства, який може витрачатися на споживання та заощадження. Величина цього доходу залежить від успішності діяльності фінансових інститутів, які залучають тимчасово вільні кошти населення та спрямовують їх на інвестиційне кредитування нефінансових корпорацій, іпотечне кредитування домогосподарств, купівлю-продаж цінних паперів, будівництво, цільове фінансування інвестиційних проєктів тощо. Однак частка інвестиційного використання залучених фінансових ресурсів мізерна порівняно з часткою неінвестиційних операцій таких установ.

Кризовий стан міжнародних фінансових ринків суттєво впливає на вразливість національної економіки і активність інвестиційних процесів системи. Інвестори стикаються з потенційними ризиками, основа яких закладена у використанні нових продуктів і послуг на світових фінансових ринках. «Всеохоплююча глобалізація, зумовлююча взаємозв'язки та взаємовпливи, посилює зростання зовнішніх ризиків. Потенційне зростання зовнішніх ризиків підвищує вимоги до вітчизняної фінансової системи і зумовлює необхідність пошуку нових механізмів мобілізації внутрішніх заощаджень як джерела довгострокових інвестиційних ресурсів, котрі складають основу економічного розвитку. Використання заощаджень населення, господарських суб'єктів та держави для фінансування довгострокових інвести-

цій усередині країни стає магістральним напрямком вітчизняної фінансової системи в умовах згорання каналів закордонного фінансування», – відмічає Фомішина В. [10].

Сектор домогосподарств володіє достатнім інвестиційним потенціалом. За даними Держкомстату України, найбільші обсяги заощаджень населення були зафіксовані у 2002, 2004–2006 рр., вони склали 11,5–12,8% від його сукупних витрат. Якщо у 2010 р. приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах становив 5,6%, то у 2014 р. – 10,5% (зі знаком «мінус»). Негативна тенденція спостерігалась і у прирості фінансових активів, які зменшились до 1,9% у 2014 р. тоді як у 2010 р. становили 12,4% у витратах населення [8].

Кризові явища в економіці і фінансовій сфері останніх років негативно впливають на перетворення заощаджених коштів у реальні інвестиційні джерела, дизбалансують кількість готівкових коштів на руках у бік їх зростання, спотворюють інвестиційні інтереси суб'єктів національної економіки, сприяють порушенню кругообігу фінансових та матеріальних ресурсів та подорожчання кредитних ресурсів для підприємств.

На нашу думку, вирішити зазначені проблеми можливо шляхом відновлення довіри до фінансово-кредитних установ, за допомогою прямого залучення грошових коштів домогосподарств у реальний сектор економіки.

Існує необхідність активізації в Україні інвестиційного використання заощаджень домогосподарств. Для реалізації даного положення пропонуємо запровадження прямого спрямування домогосподарствами власних заощаджень на цільові інвестиційні рахунки нефінансових корпорацій. Підприємство, що потребує інвестицій та проєкт якого внесений до реєстру пріоритетних для української економіки інвестиційних проєктів, відкриває цільовий інвестиційний рахунок, на який домогосподарства матимуть можливість перерахувати фінансові кошти для подальшого здійснення ними інвестицій. У зворотному напрямку відбуватиметься переведення домогосподарствам відсотків за вкладені кошти від підприємств. Стимулом для участі у цих операціях для домогосподарств є, по-перше, державна гарантія повернення вкладених коштів, по-друге, звільнення від оподаткування фінансових коштів (у тому числі зарплати), що спрямовуватимуться домашніми господарствами на цільові інвестиційні рахунки нефінансових корпорацій; коштів, що розміщуватимуться домогосподарствами у фінансових корпораціях на спеціальних рахунках, призначених для цільового інвестування підприємств; відсотків від цільових інвестиційних вкладень. Кошти домогосподарств матимуть безпосередньо інвестиційне призначення, вони отримають можливість самостійно визначити напрямок та обсяги інвестування. Тим самим відбудеться забезпечення реалізації їхнього інвестиційного потенціалу [11].

Перетворенню заощаджень в інвестиції і формуванню доходів від інвестицій у ринковій економіці України, на нашу думку, сприятиме досягнення оптимального балансу між відкритістю економіки та обгрунтованим обмеженням міграції фінансового капіталу, лібералізацією та оптимальним регулюванням національного фінансового ринку. Мова йде про розвиток фондового ринку, створення умов для розширення фінансових ресурсів корпоративних структур, переливу їх у галузі з високим вмістом доданої вартості.

Важливого значення набуває мобілізація внутрішніх джерел для інвестицій у національну економіку, а також створення необхідних умов для їх ефективного використання. У зв'язку з цим необхідно сприяти підвищенню рівня внутрішніх заоща-

джен та їх перетворенню в ефективні продуктивні інвестиції, а також поліпшувати інвестиційний клімат в Україні з метою зменшення відпливу капіталу. Йдеться також про ефективніше використання потенціалу державних банків щодо захисту інтересів національних вкладників.

Заслугує на увагу дослідження впливу податкової політики держави на економічну поведінку домашніх господарств. У сучасних умовах виділяють наступні чотири моделі економічної поведінки платників податків [12]. Перша модель передбачає сплату податків без застосування спеціальних заходів із зменшення обсягу податкових зобов'язань. Вона властива платнику податків, який не бажає конфліктувати з податковими інспекціями, зазнавати впливу застосування до нього санкцій за порушення податкового законодавства.

Друга модель економічної поведінки базується на порушенні платником податків норм податкового законодавства з метою зменшення податкових зобов'язань. З метою запобігання правопорушень у сфері сплати податків в Україні, згідно зі ст. 212 Кримінального кодексу, «умисне ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що входять у систему оподаткування, уведених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, – карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років» [13].

Наступна, третя, модель економічної поведінки передбачає обхід податків. Платник податків уникає виникнення податкових зобов'язань сплати податків як шляхом уникнення окремих видів доходів, форм підприємницької діяльності, що пов'язані з обов'язком сплачувати податки, так і нелегітимними засобами (платник податків не встає на податковий облік, не реєструє свою підприємницьку діяльність тощо).

Обираючи четверту модель економічної поведінки, домашнє господарство здійснює податкове планування. Тим самим, не порушуючи законодавчих норм, зменшує суму податкових платежів. Зазначена модель сприяє захисту економічного інтересу платника податків, сприяє покращанню результатів його діяльності, розвитку бізнесу, зростанню податкових надходжень до бюджету. У результаті задовольняються інтереси і домашніх господарств, і держави, забезпечуються і справедливість, і ефективність у розподілі доходів.

Досягненню справедливості у розподілі доходів в умовах ринку може сприяти соціальна відповідальність бізнесу, необхідність якої викликана потребами соціальної орієнтації ринкового господарства і проблемами розвитку суспільства. Разом з тим соціально відповідальна діяльність призводить до зростання витрат, відволікає кошти, персонал від основної сфери діяльності, а з другої – покращує репутацію підприємця, робить йому рекламу надійності, знижує підприємницькі ризики і т. ін.

З метою формування ефективної соціальної відповідальності слід підійти до вирішення цього питання системно: на рівні державних, регіональних, місцевих органів влади, підприємців усіх форм власності. Соціально відповідальні підприємці повинні мати різного роду дозволи для ліцензування певних

видів діяльності зі сторони влади, їм повинні йти назустріч у вирішенні їхніх проблем, створювати нові можливості для бізнесу тощо [14].

Вищесказане дасть можливість змінити ціннісні орієнтири підприємців з егоїстичних на загальносуспільні, громадські, націлити на необхідність задоволення потреб та інтересів соціуму.

Потрібно також сформувати механізми мотивації соціально відповідальної поведінки вітчизняних підприємців з метою залучення їх до участі у соціальних програмах, щоб вони отримали не лише позитивну оцінку з боку громадськості, але й змогли б сформувати позитивний імідж, репутацію, створити позитивну рекламу свого бізнесу. Іншими словами, вигода має бути якщо не пряма (у вигляді ліцензій, переваг в отриманні бюджетних замовлень, пільгового оподаткування), то опосередкована, щоб сформувати стимули, дух здорового суперництва для досягнення соціальних показників.

З боку засобів масової інформації підприємці мають також отримати підтримку своїх соціальних починань та ініціатив з метою розуміння їхньої діяльності у широкого кола громадськості як такої, що сприяє зростанню суспільного добробуту, процвітання нації.

Форми та інструменти здійснення соціальної відповідальності підприємців закладаються громадянським суспільством завдяки формуванню нового типу економічної культури, в основі якого знаходяться національні культурно-історичні цінності, норми і звичаї, інституційні зміни, неформальні механізми соціальної взаємодії.

Висновки. Стабілізація економічного становища вітчизняної економіки сприятиме зростанню доходів, формуванню ринкового розподілу доходів, нагромадженню людського капіталу і поліпшенню його якісних параметрів. Вирішенню цих проблем повинна сприяти держава як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. Доходи, що достатні для ефективного відтворення робочої сили, задоволення не лише її нагальних, але й запланованих потреб мотивують державу до активної співпраці з роботодавцями, служать основою мотивації до продуктивної праці. Розвиток факторного розподілу доходів і залучення до нього домогосподарств сприяє формуванню альтернативних джерел доходів, що допомагає справитись зі змінами кон'юнктури на ринку праці, пристосуватись до сучасних вимог необхідності постійного вдосконалення якості робочої сили, гнучкої зайнятості.

З метою поєднання у розподілі доходів принципів економічної ефективності та соціальної справедливості слід задіяти інтереси бізнесу шляхом формування його соціальної відповідальності. Аналізу впливу соціальної відповідальності бізнесу на формування доходів домашніх господарств слід надати увагу в подальших наукових дослідженнях.

Література:

1. Мандибура В.О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / В.О. Мандибура ; ред. Д.П. Богиня. – К. : Парлам. вид-во, 1998. – 223 с.
2. Рівень і якість життя населення України : [монографія] / В.С. Пономаренко, М.О. Кизим, Ф.В. Узунів. – Х. : ІНЖЕК, 2003. – 226 с.
3. Гвелесіані А.Г. Диференціація грошових доходів населення: аналіз, прогноз та механізм регулювання : [монографія] / А.Г. Гвелесіані ; Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України. – К., 2008. – 154 с.
4. Стожок О.З. Формування і розподіл доходів населення в умовах трансформації економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці соціальна економі-

- ка і політика» / О.З Стожок ; Донецький національний університет. – Донецьк, 2004. – 20 с.
5. Структура сукупних ресурсів / Державний комітет управління статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
  6. Дучинська Н.І. Диференціація доходів домашніх господарств в умовах ринкової економіки / Н.І. Дучинська // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасний стан та проблеми розвитку статистики, обліку та аудиту в умовах глобалізації». – Дніпропетровськ, 2015. – 146 с.
  7. Державний бюджет-2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/informaciya-ministerstvafinansiv-2014>.
  8. Доходи населення за регіонами України / Державний комітет управління статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
  9. Структура сукупних витрат / Державний комітет управління статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
  10. Фомішина В.М. Заощаджувально-інвестиційний потенціал приватного сектору економіки / В.М. Фомішина // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2009. – Вип. 3. – С. 37–41.
  11. Дучинська Н.І. Механізм активізації інвестиційного використання фінансових ресурсів домогосподарств в Україні / Н.І. Дучинська, В.Л. Смесова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2009. – Вип. 3. – С. 24–36.
  12. Мищенко С.Г. Стимулювання економічного розвитку: аспекти налогообложения : [монографія] / С.Г. Мищенко. – Д. : Юго-Восток, Лтд, 2009. – 307 с.
  13. Коментар до Кримінального Кодексу України. Ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/209.php>.
  14. Дучинська Н.І., Притоманова О.М. Соціальна відповідальність підприємництва у ринковій економіці / Н.І.Дучинська, О.М. Притоманова // Економіка ринкових відносин. – 2011. – № 8. – С. 204–208.

Дучинская Н.И. Распределение доходов: рыночная эффективность и социальная справедливость

Аннотация. Стаття посвящена исследованию проблем рыночного распределения доходов. Подняты вопросы соединения рыночной эффективности и социальной справедливости, влияния налогов на экономическое поведение домашних хозяйств. Акцентировано внимание на необходимости формирования социальной ответственности бизнеса при распределении доходов.

Ключевые слова: распределение доходов, домашние хозяйства, эффективность распределения доходов, экономическое поведение плательщиков налогов, социальная ответственность бизнеса.

Duchinska N.I. Income distribution: market efficiency and social justice

Summary. The article is devoted to the problems of income distribution market. The question of market efficiency and social justice, the impact of taxes on economic behavior of households is risen. The necessity of formation of social responsibility in the distribution of income is highlighted.

Keywords: income distribution, households, income distribution efficiency, the economic behavior of taxpayers, social justice, social responsibility of business.